

UOT: 821.512.162(091)

AZƏRBAYCAN DRAMATURGIYASININ ESTETİK PROBLEMLƏRİ MEHDİ MƏMMƏDOVUN TƏDQIQATLARINDA

Nurlanə Hümət qızı Məmmədova

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
E-mail: nurlana.mammadova@lit.science.az

Azərbaycan ədəbiyyat tarixində hər bir ədəbiyyatşünasın özünəməxsus yaradıcılıq yolu vardır. Tədqiqata cəlb etdikləri mövzu və problemlər onların ədəbi prosesdə yerini müəyyənləşdirir. Mehdi Məmmədov araşdırdığı məsələlərin universallığı, problemlərə fəlsəfi aspektdən yanaşması, ədəbiyyatla incəsənəti qarşılıqlı şəkildə təhlil etməsi nöqtəyi-nəzərindən fərqlənən ədəbi simalardandır. Tənqidçinin tədqiqat istiqaməti dramaturgiya ilə bağlıdır. Bədii yaradıcılığın bu sahəsi birbaşa teatrın da inkişafına öz təsirini göstərmişdir. Ədəbiyyat və incəsənət, dramaturgiya və teatr, dramaturq və rejissor, xarakter və aktyor problemləri bir-birini tamamlayan, bir-birində reallığını tapan məsələlərdəndir. Mehdi Məmmədov fəaliyyətinin hər bir mərhələsində bu məsələləri qarşılıqlı şəkildə təhlilə cəlb etmişdir. Məqalədə məqsədimiz sənətsünaslıq sahəsində xidmətləri ilə diqqəti cəlb edən, teatr tənqidçisi olan Mehdi Məmmədovun Azərbaycan dramaturgiyası ilə bağlı nəzəri qənaətlərini araşdırmaqdır. Bu məqsəddən irəli gələrək dramaturgiyada janr problemi, estetik kateqoriyalar, dramatik janrların ədəbi-estetik mahiyyəti, komediya və faciənin əsas xarakterik cəhətləri, komediyanın ifadə vasitələri, gülüşün növləri, faciənin növləri kimi məsələlər əsas araşdırma obyektimiz olmuşdur. Belə ki, tənqidçi dramatik növün janrlarının keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salmış, dramaturgiyanın estetik problemlərini onun inkişaf problemləri ilə bağlamışdır. O, bu inkişafı fəlsəfi-estetik fikrə müraciət edərək üzə çıxarmış, janr problemi və onun həllinin vacibliyi məsələsinin üzərində dayanmış, janrların xüsusiyyətlərinin estetik kateqoriyaların mövcudluğu ilə araşdırılmasını zəruri hesab etmişdir. Tədqiqatımızın yekunu olaraq bu nəticəyə gəlirik ki, Mehdi Məmmədov dramaturgiyada estetik problemləri tədqiqata cəlb etməklə ədəbiyyatın gözəllik və tərbiyə, idrak vasitəsi olduğunu sübuta yetirmişdir.

Açar sözlər: dramaturgiya, estetik kateqoriyalar, komiklik, faciəvilik, gülüş, satira.
doi.org/10.59849/2409-4838.2023.4.106

GİRİŞ

Estetika məfhumunun mahiyyətinə vardiqda həyatın və elmin bütün sahələrində bu anlayışın təzahürünü görmək mümkündür. İnsan təbiəti etibarilə gözəlliklə əhatə olunmuş hər bir hadisə və təsvirlərə vurğundur. Estetik tərbiyə, estetik düşüncə, estetik qavrayış, estetik dəyərlər, estetik qiymətləndirmə, estetik mədəniyyət, estetik fikir birləşmələri həyatın müxtəlif istiqamətlərində işlən-məkdədir. İnsanın hiss və həyəcanlarının təcəssümü olan bədii yaradıcılıq estetik anlayışların əks olunduğu fəaliyyət sahəsidir. Çünki “estetika həyatdakı və incəsənətdəki gözəlliyin, insanın estetik idrak və fəaliyyətinin mahiyyətini və ümumi qanunlarını öyrənir” [9, s. 14].

Bədii yaradıcılığın obyektiv qiymətləndirilməsini hədəf seçən ədəbi tənqid də fəlsəfi-nəzəri əhəmiyyət daşıyan mətnlərdə tutulan iradların nəticəsində olan qüsurların, çatışmayan cəhətlərin gözəlliklə əvəz edilib aradan qaldırılmasına yönəlmişdir. Bu mənada “tənqidin hərəkət edən esteti-ka” [11, s. 67] kimi dəyərləndirilməsi məqsəduyğundur.

Ədəbiyyatın nəzəri istiqamətdən təhlilində romantizm estetikası, realizm estetikası anlayışları-nın işlənməsi ilə bərabər növ və janr bölgüsü zamanı inkişaf qanunauyğunluqlarını müəyyən edən vasitə rolunu estetik kateqoriyalar oynayır. Bununla belə estetikanın xarakterik xüsusiyyəti olan gözəllik və bədilik incəsənətin və ədəbiyyatın ayrılmazlığını təmin edir. Hər hansı bir yazıçının yara-dıcılığının araşdırılmasında, fəlsəfi fikir dünyasının təzahüründə bu termini görürük. Teatr tənqidçi-si Mehdi Məmmədovun dramaturgiya ilə bağlı tədqiqatlarının əsasında estetik fikir dayanır. Drama-

turgiyada janr probleminin həllində estetik kateqoriyaların əhəmiyyətindən bəhs edən tənqidçi məzmun və forma vəhdətini bədii yaradıcılığın dialektik rəbitəsində axtarmışdır. Tənqidçi dramaturgiyanın janrlarının müəyyənlişməsi istiqamətində estetik kateqoriyaları bu şəkildə qruplaşdırmışdır:

- Komiklik kateqoriyası
- Faciəvilik kateqoriyası
- Dramatiklik kateqoriyası

Bu estetik kateqoriyalar tarixi və nisbi xarakter daşıyıb həyat gerçəkliklərinə obyektiv münasibəti ehtiva edir, reallıqlar haqqında təsəvvür yaradıb idrak və mühakimə vasitəsinə çevirir. Komiklik kateqoriyası cəmiyyəti dərk edib onu gülüşlə mühakimə etməyə yönəlmişdir. Faciəvilik kateqoriyasının əsasında göz yaşı dayanır və bununla da cəmiyyətə təsir istiqamətini müəyyənləşdirir. Dramatiklik kateqoriyası digər iki kateqoriyadan müstəqil şəkildə öz ifadə formasını seçir. Bu kateqoriyaları ortaq nöqtədə birləşdirən əsas amillər həyatın özünə müraciət etmə, həyat həqiqətlərini bədii həqiqətlərə çevirmə ustalığı, dramatik konflikt, yüksək tendensiyalıqdır. Mehdi Məmmədovun fikrincə, “komiklik kateqoriyası insanın özünü və ətrafdakı hadisələri dərk etməyin spesifik vasitəsi, varlığa estetik münasibətlərin xüsusi bir ifadəsidir” [8, s. 218]. Faciəvilik kateqoriyası isə “əzablar, işgəncələr, ölümlər, qurbanlar bahasına qədəm qoyduğumuz, kəşf etdiyimiz dərin idrak aləmidir. Belə idrak qələbə deməkdir. Bu böyük nikbinlik səltənətidir” [8, s. 298]. Mehdi Məmmədovun bu fikirlərindən belə nəticə çıxır ki, faciənin məqsədi idrakın əsaslarını üzə çıxarıb ibrət dərsi verməkdir. Yəni faciə həyat məktəbidir. O oxucuda bədbinlik yaratmayıb pis əməllərin aradan qaldırılması yolunda stimül rolunu oynamalıdır.

ƏSAS HİSSƏ

Mehdi Məmmədovun tədqiqatında janr problemi

Dramaturgiyanın janrından və məzmunundan asılı olmayaraq əsas obyekt insanıdır. İnsan estetik duyumun, həyatı dərk etmənin əsas amilidir, cəmiyyətə və şəxsiyyətlərarası münasibətlərə qarşılıqlı şəkildə təsir edən canlı varlıqdır. Gülüş, kədər və digər insani hisslərin bədii təcəssümü əsərlərdə insan amilinin üzərində qurulur. Komediklik, faciəvilik və dramatiklik insan təbiətinin əsas xüsusiyyəti kimi varlığa estetik münasibəti ifadə edir. Bunu nəzərə alaraq, Mehdi Məmmədov komediya, faciə və dramın ədəbi-estetik mahiyyətini üzə çıxarmağı əsas məqsəd seçmişdir.

Bu kateqoriyaların janr probleminin həlli zamanı mühüm rol oynaya biləcəyini unutmayan tənqidçinin doğru yanaşması idi ki, bütün dramatik əsərləri “pyes” adlandırmaq bədii əsərin bitkinliyini səciyələndirən əlamət deyildir. Doğurdan da, bütün dramatik əsərləri pyes kimi qiymətləndirmək dramaturji ustalığı baxımından estetik uyumun gözəlliyini pozur və amorfizmə gətirib çıxarır. Digər tərəfdən bu adlandırma əsərin icra edilmə formasından asılı olaraq reallığını tapmalıdır. Dramatik əsərin səhnə fəaliyyəti zamanı janrından asılı olmayaraq “pyes” adlandırılması nisbətən qəbul ediləndir. Lakin ədəbi tənqidi mətn prizmasından ədəbi prosesdə dəyərləndirmə zamanı ümumi bir ad altında deyil, komediya, faciə və dram şəklində qeyd edilməsi daha düzgündür. Ədəbiyyatşünas və teatr tənqidçisinin bu məsələyə bu cəhətdən yanaşması real görsənir. Bu zaman normativ formal əlamətlərin izlənilməsi deyil, məzmunun mahiyyətinin nəzərə alınması əsas olmalıdır. Məzmun və forma vəhdətinin labüdlüyü fonunda janr bölgüsü zamanı poeziya və nəsrədən fərqli olaraq dramaturgiyada başqa amillər diqqəti cəlb edir. Janrın müəyyənlişməsi zamanı formadan çox məzmun əsas rol oynayır ki, bu zaman estetik kateqoriyaların məzmununa təsiri diqqət tələb edir. Dramatiklik, komiklik və faciəvilik əsərin janrını müəyyənləşdirir ki, həyat hadisələri bu estetik kateqoriyalarda əhatə olunmuş məzmunu uyğunlaşır.

Mirzə Fətəli Axundzadənin “Fəhrisi-kitab” məqaləsindən gələn fikirlərin estetik baxımdan davamı Mehdi Məmmədovun fikirlərində öz əksini tapmışdır. Mirzə Fətəli Axundzadə qeyd edirdi ki, “Faideyinəqli-müsibət və behcət, bəni-növ’i-bəşərin əxlaq və xəvassını bəyan etməkdir ki, müstəmə yaxşılıqları xoşhal və amil və yamanlarından mütəəzzi və qafil ola və həm nəfsi-əmmarə bu günə hekayətin istimama məşğul olmaqda ləzzət görüb məasi və mənahidən cəlbi-sürur etməyə meyl eləməyə. Məmaliki-Firəngistanda ərbbəbi üquli-səlimə bu əmrin faydasına bərxurd olub ə’sari-qədimədən hər şəhri-əzimdə imarəti-aliyə “teatr” ismi ilə bərpa edibdir ki, bu imaratda gah keyfiyyəti-müsibət və gah keyfiyyəti-behcət, bəva-

siteyi-təşbihat izhar olunur” [1, s. 149]. Vaxtilə onun iki insan xarakterinə məxsus olan keyfiyyətləri nəzərə alaraq müəyyənləşdirdiyi “keyfiyyəti-behcət” (komediya) və “keyfiyyəti-müsbət” (faciə) növlərə müasir dövrdə dram janrının da əlavə edilməsi nəticəsində dramatik növün 3 əsas janrı sabitləşmişdir.

Mehdi Məmmədovun dramatik janrlar haqqında fikirlərini aydınlaşdırmaq üçün ən yaxşı vasitə müəllifin öz fikirlərinə müraciət etməkdir. Komediya, faciə və dramın ayrı-ayrı janrlarda səciyyələnməsinin real səbəbləri və əsas xarakterik xüsusiyyətləri bu mülahizələrdə əks olunmaqdadır:

- “Komediya ləyaqət hissini, insani keyfiyyətləri, müsbət idealları təsdiq edərkən, bunu bilavasitə deyil, bu ideallara zidd olan, əngəl olan həyat hadisələrini, insan xarakterlərini göstərmək, onlara gülmək vasitəsi ilə edir” [8, s. 219].

- Faciə: “Həyatı fəlsəfi dərinliklə əks etdirməkdə, onun ziddiyyətlərini bütün dəhşəti, gözəllik və ehtişamını isə bütün əzəmətilə şərh etməkdə, insanın ləyaqətini, hünərini və dühasını, onun hisslərinin, fikirlərinin böyüklüyünü, ülvyyətinə göstərməkdə, azadlıq və səadət yolunda bəşəriyyətin çəkdiyi cəfaların, müsbətlərin təşbihini yaratmaqda ədəbiyyatın heç bir növü, dramaturgiyanın heç bir janrı faciə ilə yarışa bilməz” [8, s. 349].

- Dram: “Burada da ciddi həyat məsələləri, böyük konfliktlər vardır. Lakin buradakı kolliziya faciədən fərqlidir. Buradakı kolliziya və konflikt gərgin olsa da, həlli mümkündür. Faciə və komediya elementləri burada qarışıq olduğu üçün oxucu və tamaşaçının aldığı estetik təəssürat da qarışıq və çoxcəhətli olur, gülüş və şadlıq təəssüf və kədərlə qovuşur, uyuşur” [8, s. 216].

Tənqidçinin bu yanaşma tərzini hər janrın spesifik cəhətlərini göstərsə də, dram janrı haqqında irəli sürdüyü mülahizələr zamanı cavabsız qalan belə bir sual ortaya çıxır ki, tragikomediya nədir? Nə üçün o da dramatik növün janrları sırasında yer almır. Vaxtilə klassisizm cərəyanının nümayəndəsi Nikola Bualo belə qeyd etmişdir ki, “komediyada sızıltı və göz yaşları ola bilməz, bunlar gülüncüklüyün əbədi düşmənidir, faciənin yüksək əhval-ruhiyyəsi də bunlarla uyuşa bilməz” [3, s. 41]. Mehdi Məmmədov belə bir iddia irəli sürmüşdür ki, bu janrlar arasında klassisizmin estetikasının tələb etdiyi sərhədləri çəkmək düzgün deyildir. Bir çox ədəbiyyatşünaslar Azərbaycan ədəbiyyatında saf komediya, saf faciə, saf dram əsərləri olmadığını müdafiəsinə qalxmışdır. Mehdi Məmmədov da bu sıraya daxil olan tənqidçilərdən idi. O, dramatik növün janrları arasında kəskin fərq qoymurdu.

Dram, komediya və faciə arasında orta yeri tutan bir janrdırsa, tragikomediyanın dramdan fərqi nədir? Tənqidçinin “faciə və komediya elementləri burada qarışıqdır” fikrinin dərininə vardığında doğru nəticələr hasil olmur. Çünki bu yanaşma daha çox tragikomediya üçün uyğun gəlir. Qrotesk və eksentrik elementləri özündə cəmləşdirən tragikomediyanın dramdan fərqli cəhətləri bunlardır:

- Tragikomediya faciə və komediyanın birləşməsindən yaranan sintetik bir janrdır və bu zaman komikliyə meyil daha güclüdür. Dram isə komediya və faciəni birləşdirən janr deyil, müstəqil şəkildə orta mövqe tutan janrdır və bu zaman faciəvilikə meyil daha üstündür.

- Dram müstəqil kateqoriya olan dramatikliyin əsasında yaranır və digər kateqoriyalardan asılı deyildir.

- Dramda mövcud olan konfliktin sonu müsbət nəticə ilə yekunlaşa bilər. Tragikomediya isə kolloziya və konflikt insan taleyinin sağalmaz yaraları üzərində qurulur, gülüşlə mübarizə aparılma yolu seçilir və xarakterlərin faciəsi ilə yekunlaşır.

Əslində bu kateqoriyalar arasında normativ sədd qoymaq da doğru deyildir. Çünki tragikomediya adlandırdığımız Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı yalnız bir kateqoriyanın mövcudluğu ilə yaranmamışdır. Eyni zamanda bu əsərlərin özündə də gözəllik və eybəcərlik kimi kateqoriyaların, estetik tərbiyə və qiymətləndirmənin olması da bizim fikrimizi təsdiq edir. Tragikomediya iki vacib kateqoriyanın birləşməsindən yaranmışdır. Bu zaman tək bir kateqoriyanın olmaması onu dramatik növün ayrı saf janrı kimi götürməmişə imkan verməmiş, aralıq janr kimi nəzəri cəhətdən təhlil edilmişdir.

Mehdi Məmmədovun komediyada satira probleminə münasibəti

Gülüş cəmiyyəti və insanları tərbiyə etmək funksiyasını yerinə yetirir. Hər gülüş bu vəzifəni icra etmir. İnsanların etdiyi əməllərin acı nəticələri cəmiyyətdə utandırıcı, məsxərə xarakteri gülüş vasitəsilə açılırsa, bu zaman komizmdən danışmaq olar. Komizm estetik komiklik kateqoriyasını özündə saxlayan obyektiv baxışı ifadə edən şüur, mühakimə vasitəsidir. Komediyada gülüşü doğuran səbəblər, komediyanın ifadə formaları, gülmək və güldürmək tərzinin müxtəlifliyi barədə geniş məlumatı Mehdi Məmmədovun tədqiqatlarından almaq mümkündür. Komediyada gülüşün iki ifadə forması mövcuddur: satira və yumor. Bu ifadə vasitələri komediyanı iki qütbə ayırır. Bu zaman komediyanın yaradılma məqsədinin nəzərə alınması vacibdir. Mehdi Məmmədovun fikirlərini əsas götürərək deyə bilərik ki, yumor faydalı bir əhvalatın, xarakter və onların əməllərinin kiçik nöqsanlarını göstərərək inkişafa yol açır. Satira isə cəmiyyət üçün təhlükə yaradan, inkişafa mane olan xarakterləri və onların zərərli cəhətlərini ifşa edib aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır. Yumor və satira arasında ən böyük fərq gülüşün işlənmə xüsusiyyətində üzə çıxır. Yumor öz-özünə gülür. Yəni bu gülüşün sonunda mehriban tələbkarlıq dayanır, tərbiyə və islah etmək əsas məqsəd seçilir. Satiranın gülüşü isə başqasına yönəlir, amansız tənqid əsasdır, istehza və mənfiliklərə qarşı nifrət bəş roldadır. Hər bir ədəbi növdə (poeziya, nəsr, dramaturgiya) satiranın olduğunu qiymətləndirən tənqidçi onu bədii üsul kimi dəyərləndirir və belə nəticəyə gəlir ki, “satiraya müstəqil janr tərif vermək olmaz” [8, s. 221].

Tənqidçi “poeziyada, nəsrə və dramaturgiyada satira elementlərinə rast gəlmək mümkündür” fikrini irəli sürməklə satiranın imkanlarını məhdudlaşdırmışdır. Onun nəzərdə tutduğu satirik hekayə, satirik poema və gülüşün növlərindən biri olan satira anlayışlarıdır. Müəllifin “hər bir janrda satirik əsər yaratmaq olar” fikri isə doğru nəticədir. Çünki kinayə və istehzanın olduğu yerdə satira bir üsul kimi mövcuddur. Satiranı ədəbi növ kimi qiymətləndirən akademik İsa Həbibbəyli bu məsələyə belə aydınlıq gətirmişdir: “Bu məqamda dominantlıq, aparıcı xüsusiyyətlərin çoxluğu, üstünlüyü əsas götürülməlidir. “Satirik” sözünün həmin janrların əvvəllərinə aid edilməsi satiranın qeyd olunan ədəbi növlərin, yaxud janrların daha da zənginləşməsindəki rolunu göstərir. Bununla belə, elə janrlar da vardır ki, onları satirik ədəbi növdən başqa daha heç bir ədəbi növə aid etmək mümkün deyildir. Məsələn: həcv, parodiya, şarj, taziyanə, felyoton və sair” [6, s. 11]. Bu faktın göstərilməsi satiranın bir ədəbi növ olduğunu təsdiqləyir. Mehdi Məmmədov satiranı janr kimi götürməməkdə haqlıdırsa, onun bədii üsul və gülüş kimi təhlilə cəlb etməklə ona məhdud çərçivədən baxmışdır. Bizim yekun nəticəmiz budur ki, satira ədəbi növ və gülüşün bir növüdür.

“Faciə” janrının inkişaf istiqamətləri estetik fikir və təcrübə kontekstində

Mehdi Məmmədov faciəni idrak və tərbiyə vasitəsi kimi dəyərləndirmişdir. Onun bu fikirləri Aristotelin katarsis nəzəriyyəsi ilə üst-üstə düşür. Aristotel qeyd etmişdir ki, “faciə ciddi və bitmiş, müəyyən həcmə malik hərəkəti nağıl etmə yolu ilə deyil, hərəkətin özü vasitəsilə, onun ayrı-ayrı hissələrində müxtəlif cür bəzənmiş dillə təqlid etməkdir ki, mərhəmət və qorxu hissi sayəsində həmin hissələrin və onlara bənzər ehtirasların təmizlənməsinə kömək edir” [2, s. 30].

Tənqidçi faciə janrı üçün üç əsas xüsusiyyəti qeyd etmişdir:

Faciə böyük ideya tematik xüsusiyyətə malik olmalıdır.

Faciə böyük xarakterlərin iştirakı ilə yaranmalıdır.

Faciə oxucuda mübarizə ruhu formalaşdırmalı, qələbə inamını yaratmalı, həyata sevgini artırmalıdır.

Mehdi Məmmədov faciəni dramatik mübarizəyə, konfliktə və obrazların xarakterlərinə görə 3 növdə təhlil etmişdir:

1. Yüksək faciələr – böyük məqsədləri olan, yüksək idealları uğrunda ölüm-dirim mübarizəsinə atılan, öz yolundan heç bir zaman çəkilməyən, öz fikirlərinin müdafiəsi zamanı həlak olan qorxusuz, iradəli xarakterin şüurlu surətdə seçdiyi mübarizəni və həyat yolunu təsvir edən faciələrdir.

2. Fəci səhv faciələr – müsbət qəhrəmanın bilmədən, fərqi varmadan təsir altına düşüb öz məsləkindən uzaqlaşması nəticəsində bədbəxtliyin baş verməsi ilə nəticələnən faciələrdir.

3. Fəci günah faciələr – mənfi qəhrəmanın şüurlu surətdə öz çirkin əməllərini müdafiə edib müsbət fikirlərin məhv olmasına şərait yaratdığı faciələrdir.

Mehdi Məmmədov faciə janrını nəzəri baxımdan dəyərləndirməklə yanaşı, hər bir faciənin Azərbaycan ədəbiyyatında əhəmiyyətinin nədən ibarət olduğunu ardıcılıqla diqqətə çatdırmışdır. O, ilk Azərbaycan faciələri olan “Müsibəti-Fəxrəddin” və “Dağılan tifaq” əsərlərində dünya ədəbiyyatının ənənələrinin davam etdirilməsini konfliktin əsasında dayanan əsas amil hesab etmişdir. Bu əsərlərdə yazıçıların islahatçılıq yolu tutduğunu, “Bəxtsiz cavan” əsərində isə artıq mövzunun islahatçılıqdan çıxıb cəmiyyətdəki ziddiyyətlərə qarşı etiraz və mübarizənin aparılması üzərində qurulduğunu vurğulamışdır. “Köhnənin faciəsi” və “yeninin faciəsi” bu əsərlərin əsas problematikasını təşkil edir. Köhnə ilə yeni arasındakı mübarizənin yekun nəticəsi olan faciənin əsas səbəblərini XX əsrin 50-60-cı illərində fəaliyyət göstərmiş tənqidçi Məsud Əlioğlu bu şəkildə göstərmişdir: ““Oğulların” müsibəti onda idi ki, ictimai mühit onları qarşılamağa, başa düşüb qiymətləndirməyə hazır vəziyyətdə deyildi. “Oğulların” əqidəsi, hiss və fikirləri yaşadıkları həyatdan yüksəkdə dururdu. “Ataların” müsibəti ondadır ki, doğma övladlarını öz şəxsi mənfəətlərinə qurban verirlər və yalnız o zaman ayılırlar ki, iş işdən keçmişdir” [10, s. 197].

Mehdi Məmmədovun tədqiqatında isə “Laçın yuvası” faciəsində köhnə ilə yeninin mübarizəsinin əsas dilemması kimi “borc və hiss” anlayışları götürülmüşdür. Vətən qarşısında mənəvi borc və köhnəliyi təmsil edən doğmalara olan məhəbbət hissi qarşı-qarşıya qoyulur. Onun doğru nəticəsi idi ki, belə faciəli ziddiyyətlər sovet ədəbiyyatı və dramaturgiyasında o vaxt öz əksini tez-tez tapırdı. “Sosialist mütəfəkkirləri isə bu konflikti ictimai mübarizə müstəvisinə gətirirlər - Ata mürtəce konservativ köhnəliyi, oğul isə progressiv yeniləşməni təmsil edir və bu ata-oğul mübarizəsi sadəcə yeniliklə köhnəliyin savaşından başqa bir şey deyil. Deməli, ata inkişafa mane olan mənfi ünsür, oğul isə inkişafa çalışan və müsbət ideyaların daşıyıcısı kimi çıxış edir” [5, s. 10].

Mehdi Məmmədov Nəriman Nərimanovun “Nadir şah” faciəsində konfliktin maarifpərvər ideyalar işığında arzularla cəmiyyətdəki reallıqlar arasındakı ziddiyyətlərdə axtarmışdır. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Ağa Məhəmməd şah Qacar” faciəsini isə Şekspirvari qələmlə yazılmış bir əsər kimi qiymətləndirmişdir. Cəfər Cabbarlının “Nəsrəddin şah” əsərini tarixi mövzuda yazılmış digər iki əsərdən sənətkarlıq səviyyəsinə görə aşağı hesab etsə də, daşdığı təmayül cəhətdən yüksək dəyərləndirmiş, xalqın faciəsinin daha geniş təsvirinin yarandığı dövr baxımından əhəmiyyətini qeyd etməyi unutmamışdır.

Teatrşünas V.Frolovun “bizim sovet teatrına müasirlərimiz haqqında yüksək komediya, həqiqi dram gərək olduğu kimi, yüksək faciə də lazımdır” [12, s. 334] fikrinin müdafiəsinə qalxan Mehdi Məmmədov faciə janrının inkişafını izlərkən estetik fikirlə dramaturji təcrübəni müqayisə etmiş, mövcud vəziyyətlə (Sovet dövrü dramaturgiyası nəzərdə tutulur – N.M.) yazıçıların yaradıcılığı arasında uyğunsuzluğu araşdırma obyektini etmişdir. Sovet dramaturgiyasının inkişafında komediya və drama nisbətən faciəyə diqqət ayrılmasının nəzəri baxımdan səbəblərini aydınlaşdırmağı məqsəd seçmişdir. Şekspirin məşhur sözündən yola çıxaraq “Olum ya ölüm” arasındakı mübarizəni, janrın qarşısındakı maneələri araşdırmaya cəlb etmişdir. Tədqiqatçının doğru təsbiti idi ki, sovet dövründə (XX əsrin 30-40-cı illəri nəzərdə tutulur – N.M.) konfliktsizlik nəzəriyyəsi bu janrdə əsərlərin yazılmasını ləngidirdi. Bu nəzəriyyənin müddəalarının faciə janrının mahiyyətinə zidd mövqeyi müəllifin fikirlərini təsdiq edir. “Olum ya ölüm” qarşıdurmasının əsasında bir çox faciə xüsusiyyətlərini daşıyan əsərlərin “dram” və ya sadəcə “pyes” adlandırılması məsələsi dayanırdı. Sovet dövründə yetərincə faciənin yaranması, gizli şəkildə bu janra yazıçıların müraciət etməsi janr probleminin həll edilməsinin labüdlüyünü ortaya çıxarmışdır. Səməd Vurğunun bütün səhnə əsərlərinin faciə janrının nümunəsi kimi qiymətləndirən müəllif Aristotelin katarsis nəzəriyyəsinə yada salmış, bu əsərlərdə “təmizlənmə” keyfiyyətinin mövcudluğunun onların dramdan uzaqlaşib faciəyə yaxınlaşmasına səbəb olmasının izahını vermişdir. Tənqidçi Səməd Vurğun dramaturgiyasını bütünlükdə Hüseyin Cavid və Cəfər Cabbarlı faciələrinin davamı kimi dəyərləndirmişdir.

Mehdi Məmmədov müəyyən məqamlarda tədqiqatçıların janr probleminə diqqət yetirməməsinə etirazını bildirmişdir. Bu cəhətdən Məmməd Cəfər Cəfərovun “Knyaz “əsrinin janrını qeyd etməməsi onun üçün qeyri-məqbul hadisə sayılır. Tənqidçinin tələbi bu idi ki, hər bir yazıçı öz əsərini çap edərkən janrını dəqiq qeyd etsin. Eyni zamanda hər bir ədəbiyyatşünas da bu qaydalara əməl edib təhlil etdiyi əsərin janrının üstündən ötəri keçməsin və onu dəqiqləşdirməyə üstünlük versin. Qeyd edək

ki, Məmməd Cəfər Cəfərov “Hüseyn Cavid” monoqrafiyasında obrazların faciəli həyatından bəhs etsə də, janr olaraq “Knyaz” əsərini dram kimi qeyd etmişdir [7, s. 234-239]. Sovet dövrü tənqidçilərinin məqalələrinə nəzər yetirdikdə fikir ayrılıqlarını görmək mümkündür. Məmməd Cəfər Cəfərovdan sonra Hüseyn Cavid irsinə yüksək dəyər verən Məsud Əlioğlu isə 1975-ci ildə yazdığı “Hüseyn Cavidin romantizmi” monoqrafiyasında bu əsəri həm faciə, həm də dram kimi qiymətləndirmişdir [4, s. 191-199]. Bu da göstərir ki, həmin dövrdə ortaq fikir hökm sürməmişdir. Görünür, sovet dövrü nəzəri fikrində faciə və dram arasındakı fərqi müəyyənləşməsinə əhəmiyyət verilməmişdir.

YEKUN NƏTİCƏ

Teatrşünas Mehdi Məmmədovun tədqiqatları milli ədəbiyyatımızın və mədəniyyətimizin elmi-nəzəri baxımından inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qaldırılan problemlər və onların həlli yolları ətrafında irəli sürülən mülahizələr göstərir ki, ədəbiyyatşünaslıqda fikir ayrılıqları mövcuddur. Onun dramaturgiya ilə bağlı tədqiqatlarında əsas məqsəd fəlsəfi-estetik fikrin köməyi ilə nəzəri fikri düzgün istiqamətə yönləndirə bilməkdir. Müəllif estetik kateqoriyaların köməyi ilə dramaturgiyanın bədii təfəkkürün inkişafına təsirini, gerçək aləmi qavratmaq keyfiyyətini diqqətə çatdırmışdır. Tədqiqatçının janr problemi, satira, faciə haqqında fikirləri araşdırıldığı dövrdə aktualıq kəsb etdiyi kimi, müasir nəzəri ədəbiyyatda fikir müxtəlifliyi etibarilə tam həllini gözləyən məsələlərdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundzadə, M.F. Əsərləri: [3 cildə] / M.F.Axundzadə. – Bakı: Şərq-Qərb, – c.2. – 2005. – 376 s.
2. Aristotel. Poetika / Aristotel. Tərcümə edən: A.Aslanov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 120 s.
3. Bualo. Poeziya sənəti / Bualo. Tərcümə edən: Əkbər Ağayev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2006. – 112 s.
4. Əlioğlu, M.Ə. Hüseyn Cavidin romantizmi / M.Ə.Əlioğlu. – Bakı: Azər nəşr, – 1975. – 217 s.
5. Fəhmi, İ.Ə. Atalar və oğullar // Ədəbiyyat qəzeti. – 2018, 13 yanvar. – s. 8-10.
6. Həbibbəyli, İ.Ə. Satira ədəbi növü kimi / İ.Ə.Həbibbəyli. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: inkişaf mərhələləri və problemləri [2 cildə]. – Bakı: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, – c.2. – 2018. – 400 s.
7. Məmməd Cəfər. Hüseyn Cavid / Tərt. ed. G.Babaxanlı. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2019. – 300 s.
8. Məmmədov, M.Ə. Azəri dramaturgiyasının estetik problemləri / M.Ə.Məmmədov. – Bakı: Azər nəşr, – 1968. – 382 s.
9. Məmmədov, M.Ə. Estetika haqqında söhbətlər / M.Ə.Məmmədov. – Bakı: Gənclik, – 1975. – 124 s.
10. Vəliyev, M.Ə. Atalar və oğullar // – Bakı: Azərbaycan, – 1959. №11, – s. 178-213.
11. В.Г.Белинского «Сочинения Державина». – Белинский В.Г. Собрание сочинений [в 9 томах]. – Москва: Художественная литература, – т.6. – 1981. – 677 с.
12. Фролов, В.В. Жанры советской драматургии / В.В. Фролов. – Москва: Советский писатель, –1957. – 334 с.

AESTHETIC PROBLEMS OF AZERBAIJAN DRAMATURGY IN THE RESEARCH OF MEHDI MAMMADOV

N.H. Mammadova

In the history of Azerbaijani literature, every literary critic has his own creative way. The topics and problems involved in the research determine their place in the literary process. Mehdi Mammadov is one of the literary figures who stand out from the point of view of the universality of the issues he investigates, his approach to problems from a philosophical aspect, and his mutual analysis of lite-

rature and art. The critic's research direction is related to dramaturgy. This field of artistic creation directly influenced the development of theater. The problems of literature and art, dramaturgy and theater, playwright and director, character and actor are issues that complement each other and find their reality in each other. Mehdi Mammadov involved these issues in mutual analysis at every stage of his activity. Our goal in the article is to examine the theoretical conclusions of Mehdi Mammadov, a theater critic, who attracted attention with his services in the field of art studies, regarding the Azerbaijani dramaturgy. Proceeding from this goal, issues such as genre problem, aesthetic categories, literary-aesthetic nature of dramatic genres, main characteristics of comedy and tragedy, means of expression of comedy, types of laughter, types of tragedy in dramaturgy have been our main object of research. Thus, the critic looked at the development path of the genres of the dramatic genre and connected the aesthetic problems of dramaturgy with its development problems. He revealed this development by referring to the philosophical-aesthetic thought, focused on the issue of the genre problem and the importance of its solution, and considered it necessary to investigate the characteristics of genres with the existence of aesthetic categories. As the conclusion of our research, we come to the conclusion that Mehdi Mammadov has proven that literature is a means of beauty and upbringing and cognition by involving aesthetic problems in dramaturgy.

Keywords: *dramaturgy, aesthetic categories, comedy, tragedy, laughter, satire*

ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДРАМАТУРГИКИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ МЕХТИ МАМЕДОВА

Н.Г. Мамедова

В истории азербайджанской литературы каждый литературный критик имеет свой творческий путь. Темы и проблемы, включенные в исследование, определяют их место в литературном процессе. Мехти Мамедов один из литературных деятелей, выделяющихся с точки зрения универсальности исследуемых им вопросов, подхода к проблемам с философской точки зрения, взаимного анализа литературы и искусства. Направление исследований критика связано с драматургией. Эта область художественного творчества непосредственно повлияла на развитие театра. Проблемы литературы и искусства, драматургии и театра, драматурга и режиссера, персонажа и актера вопросы, дополняющие друг друга и находящие друг в друге свою реальность. Мехти Мамедов на каждом этапе своей деятельности привлекал эти вопросы к взаимному анализу. Наша цель в статье - рассмотреть теоретические выводы Мехти Мамедова, театрального критика, привлечшего внимание своими заслугами в области искусствоведения, относительно азербайджанской драматургии. Исходя из этой цели, нашим основным предметом исследования были такие вопросы, как жанровая проблема, эстетические категории, литературно-эстетическая природа драматических жанров, основные характеристики комедии и трагедии, средства выражения комедии, виды смеха, виды трагедии в драматургии. исследовать. Таким образом, критик смотрел на путь развития жанров драматического жанра и связывал эстетические проблемы драматургии с проблемами ее развития. Это развитие он выявил, обратившись к философско-эстетической мысли, сосредоточив внимание на вопросе о проблеме жанра и важности ее решения, и считал необходимым исследовать особенности жанров при существовании эстетических категорий. Подводя итоги нашего исследования, мы приходим к выводу, что Мехти Мамедов доказал, что литература является средством красоты, образования и познания, вовлекая эстетические проблемы в драматургию.

Ключевые слова: *драматургия, эстетические категории, комедия, трагедия, смех, сатира.*